

DİL BİLGİSİNİN BÖLÜMLERİ

Bir dili, seslerinden kelime gruplarına ve cümlelerine varıncaya kadar bütün yönleriyle inceleyen, bunların kurallarını belirleyen bilim dalına dil bilgisi veya gramer denmektedir.

DİL BİLGİSİNİN BÖLÜMLERİ

Dil bilgisinin bölümlerinden;

Ses bilgisi (fonetik): Dilin seslerini, bunlar arasındaki ilgileri, ses olaylarını,

Yapı bilgisi (morfoloji): Kelime ve kelime çeşitlerinin köklerini, eklerini, bunların yapısını ve görevini,

Cümle bilgisi (sentaks): Kelimelerin birbirleriyle olan ilgilerini ve cümleleri,

Anlam bilgisi (semantik): Kelime ve kelime gruplarının anlamlarını, dildeki anlam olaylarını,

Köken bilgisi (etimoloji): Kelimelerin kaynağını, hangi dilden alındığını inceler.

SES BİLGİSİ

Ses bilgisi (fonetik); bir dilin seslerini, boğumlanma noktalarını, boğumlanma özellikleri vb. bakımından inceleyen dil bilimi koludur.

Ses

Bir dil bilgisi terimi olarak ses; dilin parçalanamayan en küçük birimidir, temel taşıdır.

Seslerin oluşumu

Konuşma sesi, akciğerlerden itilen havanın nefes borusu, gırtlak, ağız boşluğu ve burundan geçerek dışarı çıkarken çıkış yolu üzerindeki organların (hançere, boğaz, ses telleri, küçük dil, geniz, damak, dil, dişler, burun kanalı, dudaklar) birbirine yaklaşıp uzaklaşması, daralıp açılması, yatık veya dik şekiller alması sonucunda oluşur.

Seslerin oluşumu

Her dilin kendine özgü sesleri vardır.

Çocukken, dillenme devresinde işitilen sesler yavaş yavaş taklit edilmeye başlanır ve hançere buna göre olgunlaşır. Bu dönem geçtikten sonra sesleri şekillendirmek güçleşir.

Dilsiz veya lal dediğimiz kişilerin konuşamama problemi işitme engelli olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunlar, duyamadıkları için sesleri taklit yoluyla biçimlendirme becerisi gösteremezler.

Ses-harf ilgisi ve alfabe

Sesin yazıdaki işareti, harftir. Türkçede ses ile harf arasında birebir ilgi vardır. Bir ses yazıda bir harfle gösterilirken, bir harfin okunuşunda da bir ses çıkarılır. Yani *a, b, c, d* gibi sesler yazıda birer harfle gösterilir. Almanca'daki *ş* sesinin, yazıda *sch* harfleriyle gösterilmesi gibi bir durum Türkçede yoktur.

Bir dile ait seslerin yazıdaki işaretleri olan harflerinin belli bir sıraya konmuş bütünü *alfabe* adını alır.

α (*alfa*), β (*beta*) $\Rightarrow$ *alfabe*

ϵ (*elif*), ϵ (*ba*) $\Rightarrow$ *elifba*

a b c $\Rightarrow$ *abece*

Milletlerin öğretim ve yayın hayatında kullandıkları ve resmen kabul ettikleri yazı sistemi *resmî alfabe* adını alır.

Ses-harf ilgisi ve alfabe

Dil uzmanları, dilin bütün seslerini göstermek için resmî alfabede bulunmayan ilave işaretleri de içine alan zenginleştirilmiş alfabe kullanırlar. Bu alfabeye *ilmî alfabe*, *çeviri yazı alfabesi* veya **transkripsiyon alfabesi** denir. İlmî yazıların bazılarında ise transkripsiyon yerine transliterasyon kullanılır. **Transliterasyon**, yabancı yazıların okunuşları dikkate alınmadan harf harf aktarılması, harf çevirisi demektir.

TÜRKÇEDE SESLER VE SINIFLANDIRILMASI

1 Kasım 1928'de kabul edilen resmî alfabede Türkiye Türkçesinin sesleri 29 harfle (a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, i, ı, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z) gösterilmektedir. Ancak Arapçadan, Farsçadan ve batı dillerinden Türkçeye girerek Türkçeleşen kelimelerdeki sesler de bu sayıya eklendiğinde Türkiye Türkçesinde kullanılan seslerin sayısı 40'a yaklaşmaktadır.

ÜNLÜLER

Oluşumları sırasında herhangi bir takıntıya uğramayan, sedalarını sadece ses tellerinin titreşiminden alan seslerdir. a, e, ı, i o, ö, u, ü Türkçedeki ünlülerdir.

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Art (kalın)	A	I	O	U
Ön (ince)	E	İ	Ö	Ü

ÜNSÜZLER

Oluşumları sırasında ses yolunda (ses telleri, küçük dil, dil, damak, dişler ve dudaklarda) bir engelle karşılaşan, takıntıya uğrayan seslerdir. Oluşum noktalarının çokluğu sebebiyle bütün dillerde ünsüzlerin sayısı ünlülerden fazladır. Türkçede de alfabede gösterilen 29 sestən 21'i ünsüzdür. (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z)

ÜNSÜZLER

Ünsüzler, takıntılı sesler olduğu için tek başlarına söylenemezler, tek başlarına hece ve kelime olamazlar. Dillerdeki ünsüz sesler, tek başlarına söylenemediği için önüne veya arkasına bir ünlü getirilerek telaffuz edilirler: *ef, el, es, en; ce, de, fe, ge* gibi. **N** harfini **en**, **m** harfini **em**, **h** harfini **aş**, şeklinde okumak yanlıştır.

ÜNSÜZLER

Türkçe olmadığı için *BBC* kısaltması *bi bi si*; *CNN* kısaltması *si en en* şeklinde okunabilir ama *Has Bilgi Birikim* kısaltmasını (HBB) *eyç bi bi*; *Nergis Televizyonu* kısaltmasını (NTV) *en ti vi*; *Türkiye* kısaltmasını (TR) *ti ar*; *televizyon* kısaltmasını (TV) *ti vi* şeklinde söylemek yanlıştır.

ÜNSÜZLER

	Süreksiz	Sürekli	
Tonsuz (sert, sedasız)	p ç t k	f h s ş	
Tonlu (yumuşak, sedalı)	b c d g	v ğ z j	l m n r y

ÜNSÜZLER

Ünsüzler, ses yolundaki oluşum yerlerine göre önden arkaya doğru şöyle sınıflandırılır:

a) Dudak ünsüzleri	: b, m, p
b) Diş-dudak ünsüzleri	: f, v
c) Diş ünsüzleri	: d, n, t, s, z
ç) Damak-diş ünsüzleri	: c, ç, j, ş
d) Ön damak ünsüzleri	: g, k, l, l, r, y
e) Arka damak ünsüzleri	: ğ, ğ, k, ñ, h
f) Gırtlak ünsüzü	: h

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ VE SES BİLGİSİYLE İLGİLİ KURALLARI

Çocuk dilinden yazı diline geçen ve genellikle dilin ses özelliklerine uymayan kelimeler, ünlemler, doğa seslerini taklitten ortaya çıkan kelimeler bir kenara bırakılırsa, Türkçenin aslî kelimeleri (sebebi ses olaylarıyla açıklanabilecek çok az istisna dışında) ses özelliklerine uyar. Çok sağlam bir ses yapısı olan Türkçe, başka dillerden kelime alırken bunları mümkün olduğunca kendi ses yapısına uydurarak (*çihârşenbih* > *çarşamba*, *câmeşuy* > *çamaşır*, *tennur* > *tandır*, *scala* > *iskele*, *cihâz* > *çeyiz*, *savon* > *sabun* örneklerinde olduğu gibi) Türkçeleştirmiştir.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

1. Türkçeyi diğer dillerden ayıran özelliklerin başında ses uyumları gelir. Türkçede dört çeşit **ses uyumu** vardır:

a) Büyük ünlü uyumu (Kalınlık-incelik, artlık önlük uyumu)

Kelimedeki ünlülerin, artlık-önlük (kalınlık-incelik) bakımından gösterdiği uyumdur.

anlayışınızdan, soyunuz; sevgisiyle, güzelliğinizden.

İstisnalar: elma < alma, anne < ana, dahi < takı, hani < kanı, hangi < kangı, inanmak < inanmak, kardeş < karındaş, şişman < şişman.

-daş, -ken, -ki, -layın /-leyin, -mtırak, -yor ekleri :
dındaş, azken, çokken, yoldaki, onunki, akşamleyin, sabahleyin, yeşilimtırak, biliyor.

b) Küçük ünlü uyumu (Düzlük-yuvarlaklık uyumu)

Türkçe kelimelerdeki ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından gösterdiği uyumdur.

Düzlük uyumu: Kelimenin ilk hecesindeki düz ünlüyü (a, ı / e, i) sonraki hecede düz ünlü takip eder: *açık, sıcak; sevgi, ince.*

a → a, ı e → e, i ı → ı, a i → i, e

Yuvarlaklık uyumu: Kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak ünlüleri (o, u / ö, ü) sonraki hecede dar yuvarlak (u / ü) veya düz geniş ünlülü heceler (a / e) takip eder: *oduncular, unutulmayanlar, gözlerin, gülümse.*

o → u, a ö → ü, e u → u, a ü → ü, e

b) Küçük ünlü uyumu (Düzlük-yuvarlaklık uyumu)

Özellikle dudak ve diş-dudak ünsüzleri (b, m, p, f, v) *avuç, çamur, karpuz, kavun, kavurma, yağmur* gibi örneklerde de görüldüğü gibi yuvarlaklaşmaya sebep olurlar. Anadolu ağızlarında bu gibi kelimeler düzlük - yuvarlaklık uyumuna da uydurulur: *aviş, çamır, karpız, kavın, kavırma, yağmır*.

b) Küçük ünlü uyumu (Düzlük-yuvarlaklık uyumu)

Uyarı

Türkçe kelimelerde a, ı düz ünlülerinden sonra e, i düz ünlüleri; o, u yuvarlak ünlülerinden sonra ö, ü yuvarlak ünlüleri gelemmez.

"Anne, elma gibi kelimeler kalınlık-incelik uyumuna uymaz ama düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar." açıklaması yanlıştır.

Ünlü uyumlarında bir ünlü, kendinden bir önceki ünlüye uymaktadır. Mesela, *sormadı* kelimesinde o'dan sonra a'nın gelmesi yuvarlaklık uyumuyla; a'dan sonra ı'nın gelmesi düzlük uyumuyla ilgilidir.

Birleşik kelimelerde ünlü uyumları aranmaz: *delikanlı, gecekondu, Bakırköy, demirbaş, hanımeli, yelkovan*.

c) Ünsüz uyumu

Türkçedeki ünsüzlerden tonsuz (sedasız) ünsüzlerle bunların karşılıkları olan tonlu (sedalı) ünsüzlerle ilgili bir uyumdur. Buna göre Türkçe kelimelerde tonsuz ünsüzler, tonsuz ünsüzlerle; tonlu ünsüzler, tonlu ünsüzlerle (b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z) yan yana gelebilir. Yani tonsuz ünsüzlerle (ç, f, h, k, p, s, ş, t) bunların karşılıkları olan tonlu ünsüzler (c, v, ğ, g, b, z, j, d) Türkçe kelimelerde yan yana gelmez. Buna ünsüz benzeşmesi de denir. Örnek: *aş-çı, at-kı, iş-çi, taş-tan, Türk-çe.*

ç) Ünlü-ünsüz uyumu

Türkçe kelimelerde (ğ, ğ, k, l) ünsüzlerinin art ünlülerle (a, ı, o, u); (g, k, l) ünsüzlerinin ön ünlülerle (e, i, ö, ü) aynı hecede bulunmasından ortaya çıkan bir uyumdur. Yani, a, ı, o, u ünlüleri g, k, l ünsüzleriyle; e, i, ö, ü ünlüleri ğ, k, l ünsüzleriyle aynı hecede bulunmazlar. *Bozgun, kuzgun, kapı, kırağı, tatlı; görüntü, gezi, güneşlik* kelimelerinin söylenişine dikkat edilirse g, ğ, k, l seslerinin buradaki örneklerde aynı sesler olmadığı sezilebilir.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

2. Türkçede **o, ö** ünlüleri (-yor eki dışında) sadece **ilk hecede bulunur**. İlk hece dışında o, ö sesleri olan kelimeler yabancı asıllıdır: *balkon, biyografi, fizyoloji, konsol, konsültasyon, monitör, otomobil, profesör, traktör*.

3. Türkçede **uzun ünlü yoktur**. İçinde uzun ünlü bulunan kelimeler yabancı asıllıdır: *câhil, mâvi, millî, nâhoş, perîşân, şâir, târîh, vazîfe*. Bazı ses olaylarıyla ortaya çıkan â < ağa, âbi < ağabey, pekî < pek iyi, ile *vârolmak, yârın* kelimeleri istisnadır.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

4. **İnce a ve ince l sesleri yoktur:** *harften, hakikate, saati, sıhhatli, şefkâtini; alkollü, hâlâ, hayal, normalde, plan.* Örneklere dikkat edilirse kelimelere getirilen eklerin ünlü uyumuna uymadığı görülür.

5. Arapçadaki ayın ve hemze sesleri, Türkçede olmadığı için bunlar söylenmez, düşürülür.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

6. Dilimizde iki ünlü yan yana gelmediği için ünlüyle biten kelimeler, ünlüyle başlayan ekler aldığı zaman araya *y* koruyucu ünsüzü girer: *iki - y - e, soru - y - u, bekle - y - en, söyle - y - ecek.*

Yan yana iki ünlünün bulunduğu kelimeler alınmadır: *aile, ait, duayen, fail, fiil, muamele, şair, şiir, reis* vb. gibi.

7. Türkçe bir hecede ancak bir ünlü bulunur. Aynı hecede iki ünlünün bulunduğu kelimeler alınmadır: *kau-çuk, kua-för, kooperatif, sua-re.*

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

8. Kelime kökünde **ikiz ünsüz** (şedde) yan yana **bulunmaz**: *dikkat*, *himmət*, *şedde*, *bakkal*, *dükkân*, *millet*, *teşekkür*.

Anne (<ana), *belli*, *bellemek*, *elli* (<elig) kelimeleri istisnadır.

9. Kelime kökünde ikiden fazla ünsüz yan yana gelmez: *Elektrik*, *kontrol*, *quartz*, *sfenks*, *strateji*, *thyssen*... gibi kelimeler batı kaynaklı dillerden alınmadır. *Türkçe*, *sertlik* gibi örneklerde yan yana gelen üç ünsüzden ikisinin kelime köküne, üçüncüsünün eke ait olduğuna dikkat ediniz.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

10. Türkçe **heceler ve kelimeler iki ünsüzle başlamaz**: *blok, bravo, grup, klasik, kral, kontrat, spor, statü, stop, plaj, program, tren...* gibi kelimeler, alınmadır.

11. Türkçede **kelime başında c, ğ, l, m, n, ñ, r, z sesleri bulunmaz**. Çocuk dili kelimeleriyle (*cici, mama, meme, ninni...*) *nine* ve *ne* ile *ne'den* yapılan kelimeler (*nasıl (<ne asıl), ne, neden, nere, nereden, nereye, nice, niçin, nine, nitelik* kelimeleri istisna oluşturur. Alınma kelimelere örnekler: *cam, can, cehennem, laf, limonata, lira, makine, marul, metal, naylon, nohut, numara, reçel, romantik, rol, vakum, vaziyet, vazo, zaman, zarar, zeytin, zor*.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

12. Türkçe kelimelerin **sonunda b, c, d, g ünsüzleri bulunmaz.** Alıntı kelimelerdeki bu sesler sert karşılıkları olan p, ç, t, k ünsüzlerine çevrilir: *Ahenk* (< âheng), *fert* (< ferd), *ihraç* (< ihrâc), *kitap* (< kitâb), *kalp* (< kalb), *levent* (< levend). Kelimenin ünlüyle başlayan bir ek alması hâlinde sert ünsüzler yumuşayarak eski şekline döner: *ihtiyâc* > *ihtiyaç* > *ihtiyacı*; *mektûb* > *mektup* > *mektuba*, *reng* > *renk* > *rengi* gibi. *Ad, sac, od, öd* gibi kelimeler istisnadır.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

13. Türkçede *f, h, j, v* sesleri bulunmaz: *Fal, film, filiz, fizik; hakikat, hamur, havlu, jeton, jüri, pijama, plaj; vicdan, vida* gibi kelimeler alınmadır. Yabancı dillerden alınan kelimelerde görülen *j* sesi halk ağzında *c* olarak söylenir. Türkçe kelimelerdeki *v* sesi, ya *b*'den, ya *g/ğ*'dan değişmiştir ya da *vur-* örneğinde olduğu gibi türemiştir: *öfke* (< *öbke*), *yufka* (< *yubka*); *dahi* (< *takı*), *han* (< *kan*), *hatun* (< *katun*), *hani* (< *kanı*); *ev* (< *eb*), *var-* (< *bar-*), *ver-* (< *bir-*) *döv-* (< *döğ-*) *vur-* (< *ur-*), *ev* (< *eb*).

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

14. Hece ve kelime sonunda, aşağıdaki ünsüz çiftleri dışında ünsüz grupları bulunmaz:

-lç, -lk, -lp, -lt : ölç; ilk, kalk; alp, kulp; alt, bunalt, salt.

-nç, -nk, -nt : genç, gülünç, sevinç; denk; ant, kunt.

-rç, -rk, -rp, -rs, -rt: sürç, burç; bark, görk, Türk; sarp, serp; sars, pars, ters; art, kart, kurt, ört, yırt, yurt, yoğurt.

-st : ast, üst.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Aşk, arş, çift, disk, felç, film, fötr, harf, lüks, misk, modernizm, popülizm, risk, şevk, tolerans... gibi kelimeler, Türkçenin bu ses özelliğine uymayan alınma kelimelerdendir.

Arapçadan ve batı dillerinden alınan kelimelerden bu ses özelliğine uymayanlar, araya bir ünlü getirilmek suretiyle Türkçeye uydurulmuştur. Bunlara ünlüyle başlayan bir ek veya kelime gelirse türetilen bu ünlüler düşer: *akıl* (< *akl*) - *aklı*, *fikir* (< *fikr*) - *fikre*, *ömür* (< *ömr*) - *ömrü*, *seyir* (< *seyr*) - *seyret-*, *şükür* (< *şükr*) - *şükret-*; *filim* (< *film*) - *filme*, *lüküs* (< *lüks*) - *lüksü*.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

15. I ünlüsü Türkçeye özgüdür. Batı dillerinin pek çoğunda, Arapçada ve Farsçada ı yoktur: *Çıkış, ılık, sıcak, yıldırım, yıldız* gibi kelimeler Türkçedir.
16. Tabiat taklidi kelimeler için ses özellikleri açısından herhangi bir sınırlama yoktur. Bunlar hangi sesle başlarsa başlasın, içinde hangi ses bulunursa bulunsun Türkçe kabul edilir: *dank, fıs fıs, fingirti, fiskos, fokurtu, hışırtı, hoppala, horultu, lak lak, lıkır lıkır, melemek, miyavlamak, oh, öf, püf, püfür püfür, rap rap, şırıl şırıl, vıdı vıdı, vızır vızır, zırıl zırıl, zonklamak.*
17. Çocuk dili kelimelerinde de ses özellikleri aranmaz: *baba, bibi, cici, dede, lala, kaka, nene, mama, meme...*

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Vilayet :

1. Ünlü uyumu yok.
2. v sesi var.

Monitör :

1. Başta m sesi var.
2. Ünlü uyumu yok.
3. İlk heceden sonra ö sesi gelmiştir.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Heyecan: 1. h sesi var.
2. Ünlü uyumu yok.

Dikkât : 1. Kelime kökünde ikiz ünsüz var.
2. Ünlü uyumu yok.
3. İnce a var.

Müracaat : 1. Ünlü uyumu yok.
2. Başta m sesi var.
3. İki ünlü yan yana gelmiştir.

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Faks : 1. f sesi var.
2. Kelime sonunda -ks ünsüz grubu var.

Teşekkür : 1. Düzlük-yuvarlaklık uyumu yok.
2. İkiz ünsüz var.

Transfer : 1. Ünlü uyumu yok.
2. Kelime başında iki ünsüz yanyana gelmiştir.
3. Kelime kökünde ikiden fazla ünsüz yan yana gelmiştir.
4. f sesi var.